

УДК 712.2:582.091/097(477.41/42)

ВІКОВІ ДЕРЕВА ДЕНДРОПАРКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Н.О. Олексійченко¹, М.О. Подольхова²

Наведено результати дослідження вікових дерев на території дендропарків Українського Полісся, а саме у дендропарках "Пілява", "Еліта", "Юннатський" та "Сирецький". Проаналізовано їх таксономічний та кількісний склад, встановлено приблизний вік. Виявлено 281 віковий екземпляр деревних рослин, які подані 21 видом та чотирма культиварами. За кількісним складом найбільше вікових дерев росте в дендропарку "Пілява" (209 екземплярів), а за видовим – у дендропарку "Сирецький" (15 видів та культиварів). Оцінено сучасний стан вікових насаджень за санітарною та естетичною оцінкою, запропоновано основні заходи для їх збереження.

Ключові слова: вікові дерева, дендропарки, Українське Полісся, інтродукція, заповідання, пам'ятка природи.

Дендрологічні парки разом із парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва та ботанічними садами є осередками збереження та вивчення не тільки інтродукованих видів деревних рослин, а й вікових та багатовікових дерев. У структурі дендропарків України значну частку (близько 30 %) займають об'єкти, які було закладено з кінця XVIII ст. до 1917 р.: "Софіївка" (1796 р.), "Тростянець" (1834 р.), "Устимівський" (1893 р.), "Асканія-Нова" (1887 р.) та ін. (М.О. Гричук, 2014 р.). Вікові дерева становлять значну частку у дендрофлорі таких заповідних парків, потребують комплексного моніторингу та розроблення заходів щодо їх збереження. Нині вчені досліджують вікові насадження дендропарків загальнодержавного значення, наприклад, Національного дендропарку України "Софіївка" (В.П. Шлапак, Г.І. Музика, В.А. Вітенко, Л.І. Марно) [1]. На основі досліджень С.І. Галкіна, Н.М. Дойко, Н.В. Драган, І.Л. Мордатенко у державному дендрологічному парку "Олександрія" НАН України опубліковано низку наукових праць, зокрема методичні вказівки "Система заходів по збереженню багатовікових деревних рослин старовинних парків" [5]. Серед відомих вчених, які також порушують питання дослідження, розроблення рекомендацій щодо збереження вікових дерев та їх заповідання можна назвати таких, як: А.І. Кушнір, О.А. Суханова, І.Л. Кушнір, В.І. Мельник, П.І. Гриник, М.П. Стеценко, С.Л. Шнайдер, В.Є. Борейко та ін.

У науковій літературі питання вивчення вікових дерев дендропарків Українського Полісся висвітлено недостатньо [2, 3]. Варто також зауважити, що нині під керівництвом проф. С.Ю. Поповича проводять дослідження з метою створення каталогу дендросозофлори Українського Полісся (Савоськіна, 2016 р.), в який входять дані щодо вікових дерев на заповідних територіях України. Враховуючи зазначене вище, комплексний моніторинг вікових насаджень дендропарків цієї зони має значну актуальність.

Мета дослідження – проведення натурального обстеження території дендропарків Українського Полісся, аналіз таксономічної, кількісної та вікової структури вікових дерев, оцінення їх санітарного та естетичного стану.

Об'єкт дослідження – вікові дерева, які ростуть на території дендропарків Українського Полісся.

Предмет дослідження – таксономічний склад, біометричні та біологічні показники стану вікових дерев на сучасному етапі розвитку в дендропарках Українського Полісся.

Матеріали і методика дослідження. Матеріалами для дослідження слугували письмові та картографічні матеріали, а також результати польового обстеження деревних насаджень дендропарків Українського Полісся. У процесі досліджень вікових дерев застосовано інструкцію з інвентаризації зелених насаджень у містах та селищах міського типу України 2007 р., методику обстеження вікових дерев А.І. Кушніра [4], методику розподілу вікових деревних рослин за віком та оцінювання їх естетичного стану за шестибальною шкалою В.П. Шлапака, Г.І. Музики, В.А. Вітенка, Л.І. Марно [1]. Вік дерев визначено за літературними даними [2, 3] або за методикою визначення віку як добутку обхвату стовбура дерева на висоті 1,3 м та коефіцієнта для видів деревних рослин В.Ф. Багінського [5] та В.Є. Борейка [6].

Результати дослідження. За результатами ретроспективного аналізу та натурального обстеження шести дендропарків Українського Полісся вікові дерева виявлено на території чотирьох об'єктів: "Пілява", "Еліта" (Житомирська обл.), "Юннатський" та "Сирецький" (Київ). Загальна кількість вікових екземплярів становить 281, серед яких найбільша – у дендропарку "Пілява" (209), значно менша – у дендропарку "Сирецький" (40), а найменша – у дендропарках "Юннатський" та "Еліта" (табл.).

У видовому складі дослідних вікових насаджень подано 21 вид та чотири культивари деревних рослин. Найбільшу їх кількість виявлено у дендропарку "Сирецький" (15), а найменшу – у дендропарку "Еліта". Аналізуючи вікову структуру досліджених дерев [1], можна зробити висновок, що більшість з них належать до категорії вікових (від 100 до 200 років), деякі екземпляри (*Quercus robur*) можуть бути багатовіковими (200-1000 років).

Найбільшу кількість вікових екземплярів (209) виявлено на території дендропарку місцевого значення "Пілява", який є найстарішим серед усіх дослідних дендропарків. Вікові дерева є залишками рослинних угруповань, які висадив наприкінці XIX ст. під час закладання невеликого лісопарку граф С. Потоцький навколо свого мисливського будиночку на базі урочища "Берестянка". Нині на території дендропарку вікові насадження подані у вигляді куртини *Larix decidua* площею 0,3 га, рядової посадки *Picea abies* (рис.) та екземплярів інших видів (див. табл.). Вік більшості дерев, згідно з літературними джерелами, становить близько 115 років, а деяких, за розрахунками, понад 150 років. Найбільшим за обхватом віковим екземпляром є *Quercus robur*, який виявлено на суміжній території (обхват 396 см, висота 30 м).

На території дендропарку "Пілява" виявлено вікові екземпляри *Fraxinus excelsior*, *Fagus sylvatica*, *Larix decidua*, *Picea abies* та *Quercus robur*, які є перспективними для заповідання як ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (див. табл.). Такими деревами можуть бути особини, обхват яких становить більше 3 м або більше 4 м – для особин *Quercus robur* [6].

¹ проф. Н.О. Олексійченко, д-р с.-г. наук – НУ біоресурсів і природокористування України, м. Київ;

² аспір. М.О. Подольхова – НУ біоресурсів і природокористування України, м. Київ.

Табл. Загальна характеристика видів та культиварів вікових дерев дендропарків Українського Полісся

№ з/п	Латинська назва виду чи культивару	Кількість, шт.	Обхват стовбура на висоті 1,3 м, см	Приблизний вік, років	Оцінка санітарного стану, бал	Оцінка естетична, бал
Дендропарк "Пілява"						
1	<i>Acer platanoides</i> L.	4	228-275	115	2	4
2	<i>Acer pseudoplatanus</i> L.	3	147-168	115	2	5
3	<i>Acer saccharinum</i> L.	2	212, 249	115	2	5
4	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.	4	130-286	115	2	4
5	<i>Betula pendula</i> Roth.	9	214-250	115	2	5
6	<i>Carpinus betulus</i> L.	1	155	155	2	4
7	<i>Fagus sylvatica</i> L.	2	278-309	115	2	4
8	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	8	222-349	110-145	2	4
9	<i>Larix decidua</i> Mill.	62	97-304	120	2	4
10	<i>Picea abies</i> (L.) Karst.	72	129-311	115	2	5
11	<i>Pinus sylvestris</i> L.	23	162-330	115	2	5
12	<i>Quercus robur</i> L.	18	127-343, 396	127-396	2	4
13	<i>Quercus rubra</i> L.	1	237	115	2	4
Загальна кількість вікових дерев – 209						
Дендропарк "Сирецький"						
1	<i>Acer platanoides</i> 'Schwedleri'	3	250, 275 360	120	2	3
2	<i>Chamaecyparis pisifera</i> (Siebold et Zucc.) Endl.	1	123	120	2	4
3	<i>Chamaecyparis pisifera</i> 'Filifera'	1	145	120	3	5
4	<i>Picea abies</i> (L.) Karst.	3	153-202	120	2	4
5	<i>Picea engelmannii</i> Parry ex Engelm.	1	143	120	2	4
6	<i>Picea pungens</i> 'Argentea'	5	95-162	120	2	5
7	<i>Pinus nigra</i> Arn.	1	260	120	2	5
8	<i>Quercus robur</i> L.	9	215-330	215-330	1,2	3,4
9	<i>Taxus cuspidata</i> Sieb. et Zucc.	8	103-170**	120,145	1,2	3,4
10	<i>Thuja occidentalis</i> 'Ellwangeriana'	1	84/63/55* 240**	120	2	4
11	<i>Thuja occidentalis</i> L.	3	91-97* 262**	125	2	4
12	<i>Tilia × euchlora</i> K. Koch	1	198	120	2	4
13	<i>Tilia americana</i> L.	1	221	120	1	3
14	<i>Tilia cordata</i> Mill.	1	206	145	2	5
15	<i>Tilia tomentosa</i> Moench.	1	374	120	2	4
Загальна кількість вікових дерев – 40						
Дендропарк "Юннатський"						
1	<i>Tilia cordata</i> Mill.	1	452	165	3	6
2	<i>Quercus robur</i> L.	3	252, 260, 367	252, 260, 367	1,2	3,4
-	<i>Quercus robur</i> L.	13	125-277	125-277	2	5
Загальна кількість вікових дерев – 17						
Дендропарк "Еліта"						
1	<i>Tilia cordata</i> Mill.	15	143-260	100-180	2	4-5
Загальна кількість вікових дерев – 15						

Примітка: * обхват скелетних гілок на висоті 1,3 м; ** обхват на висоті 0,05 м [4]; жирним шрифтом виділено види та культивари вікових дерев, які є перспективними для заповідання.

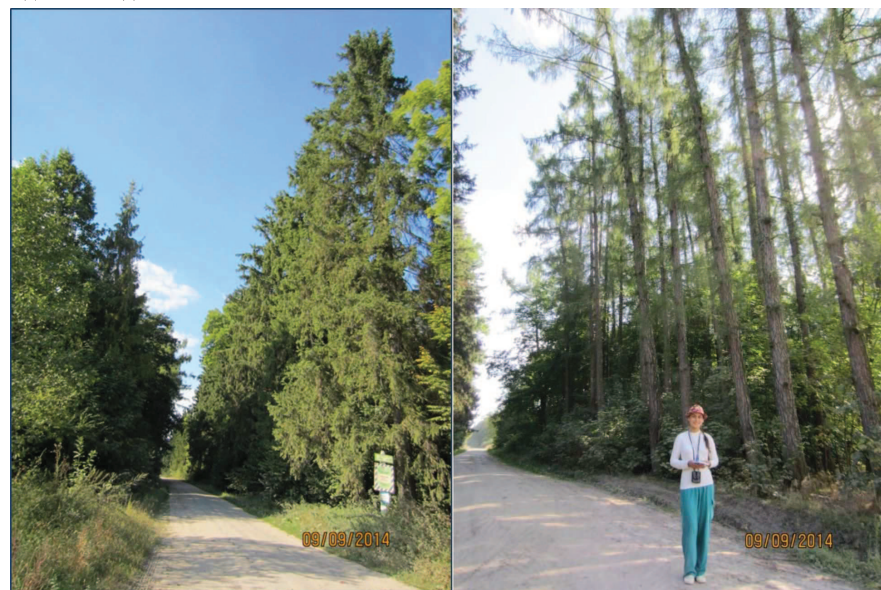

Рис. Ліворуч – рядова посадка *Picea abies* (висота 26-35 м); праворуч – куртина з *Larix decidua* (висота 32-35 м). Дендропарк "Пілява"

Варто зауважити, що у дендропарку більшість екземплярів перебувають у задовільному стані, деякі в незадовільному, що спричинено абіотичними (сильні вітри, довготривалі посухи) та біотичними (ураження збудниками хвороб, механічне пошкодження тваринами та відвідувачами парку). Одним із спеціальних заходів зі збереження вікових дерев може бути створення захисної лісосмуги із швидкозрослих аборигенних видів із північно-західної сторони, що може затримати процес руйнування історичної рядової посадки.

Значно менша кількість вікових дерев, але найбільша за видовим складом зростає у дендропарку загальнодержавного значення "Сирецький", який розташований у Подільському районі Києва. Його було створено за проектом дендролога М.О. Птіцина у 1949 р. на базі невеликого масиву дерев, який заклали наприкінці XIX ст. ботанік К.Г. Мейер на основі природної діброви. Нині у дендропарку наявні вікові екземпляри цінних інтродуцентів та культиварів: *Taxus cuspidata* (8), 1875 р. посадки; *Picea pungens* 'Argentea' (5), *Thuja occidentalis* (3), *Acer platanoides* 'Schwedleri' (3), 1900 р. посадки [2] та ін. (див. табл.). Перспективними екземплярами для заповідання можуть бути *Tilia tomentosa* Moench. (обхват 374 см, висота 24 м) та *Acer platanoides* 'Schwedleri' (обхват 360 см, висота 23,5 м).

Упродовж останніх років працівники дендропарку здійснюють різні охоронні та реконструктивні заходи, зокрема встановлення огорожі навколо *Taxus cuspidata*. Проте у зоні локалізації більшості вікових дерев спостережено над-

мірне антропогенне навантаження. Одним із заходів щодо його зменшення може бути запровадження підзони регульованої заповідності (С.Ю. Попович, 2011 р.).

Дещо меншу кількість вікових дерев виявлено у дендропарку місцевого значення "Юннатський" Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді України, який розташований також у м. Києві (див. табл.). Колекції дендропарку почали формувати юннати зі середини ХХ ст. на базі парку "Березовий гай" початку ХІХ ст. Нині на його території виявлено віковий екземпляр *Tilia cordata* обхватом 452 см, вік якого з урахуванням роздвоєння стовбура (коефіцієнт 1/3) може становити 105 років (коефіцієнт 0,7 [5]) або 165 років (коефіцієнт 1,1 [6]). Цей екземпляр, хоча за розмірами й може бути перспективним для заповідання, але перебуває у незадовільному стані і потребує, насамперед, заходів із консервації. Окрім цього, на території парку виявлено куртину *Quercus robur* та поодинокі екземпляри, найбільшим серед яких є екземпляр з обхватом 367 см (див. табл.). Варто зауважити, що у дендропарку проводять заходи щодо відновлення насаджень: на місці колишнього вікового екземпляру дуба Буяло було висаджено молодий екземпляр *Quercus robur*. Однак досить актуальним є встановлення огорожі навколо вікових дерев, зокрема, біля *Tilia cordata*, яка зростає у вхідній частині парку.

Найменшу кількість вікових дерев виявлено у дендропарку місцевого значення "Еліта", який розташований у с. Грозине Коростенського р-ну Житомирської обл. Хоча він є наймолодшим серед дендропарків Українського Полісся (1984 р.), але з північної межі дендропарку знаходиться рядова посадка різновікових екземплярів *Tilia cordata*. За словами місцевих мешканців, вони можуть бути залишками насаджень колишньої панської садиби. Нині серед них 15 екземплярів з обхватами 143-260 см можуть бути віковими: за методикою (коефіцієнт 0,7 [5]) їх вік становить приблизно 100-180 років, а за паспортними даними – 120-170 років. Незважаючи на те, що діаметр вікових дерев *Tilia cordata* не перевищує 3 м, дослідна рядова посадка може бути перспективним об'єктом для заповідання з урахуванням історико-культурного значення.

На основі аналізу історії формування дослідних заповідних парків та натурального обстеження їх території, виявлено, що вікові насадження мають історико-культурну, наукову та природоохоронну цінність. На сучасному етапі розвитку більшість досліджених дерев перебувають у задовільному стані, деякі – у незадовільному, що може бути спричинено низкою абіотичних та біотичних, зокрема антропогенних факторів. Більшість вікових екземплярів за естетичною оцінкою отримали 4 та 5 балів (див. табл.). Тому потрібно та доцільно розробити рекомендації та вжити організаційних та реконструктивних заходів з метою збереження вікових дерев, покращення їх санітарного та естетичного стану.

Висновки:

1. Вікові насадження дендрологічних парків Українського Полісся подані на території чотирьох об'єктів: "Пілява", "Еліта", "Юннатський" та "Сирецький". За результатами натурального обстеження виявлено 281 екземпляр вікових деревних рослин, які подані 21 видом і чотирма культиварами. За кіль-

кiсним складом найбільше вікових дерев зростає в дендропарку "Пілява" (209 екземплярів), а за видовим – у дендропарку "Сирецький" (15 видів та культиварів).

2. Більшість досліджених дерев перебувають у задовільному стані, але потрібним і доцільним для їх збереження та покращення санітарного і естетичного стану є проведення організаційних та реконструктивних заходів.

Література

1. Шлапак В.П. Біометричні показники вікових деревних рослин дендропарку "Софіївка" та їх розподіл за віковими категоріями / В.П. Шлапак, Г.І. Музика, В.А. Вітенко, Л.І. Марно // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.5. – С. 8-15.
2. Глухова С.А. Вікові дерева Сирецького дендрологічного парку / С.А. Глухова // Історико-культурні та природоохоронні аспекти збереження багатовікових дерев : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. 23-26 жовт. 2013 р. – Київ-Чигирин, 2013. – С. 11-12.
3. Орлов О.О. Заповідна Житомирщина : монографія / О.О. Орлов, С.П. Сиренький, А.В. Подобайло, В.А. Сесін. – К. : Вид-во Київського еколого-культурного центру, 2001. – 196 с.
4. Кушнір А.І. Знамениті та історичні дерева України: перші підсумки вивчення / А.І. Кушнір, І.П. Сиренко, А.І. Юхимець // Ойкумена. Український екологічний вісник : зб. наук. праць. – 1995. – № 1-2. – С. 158-159.
5. Галкін С.І. Система заходів до збереження багатовікових деревних рослин старовинних парків: методичні вказівки / С.І. Галкін, Н.М. Дойко, Н.В. Драган, Л.Л. Мордатенко. – Біла Церква, 2015. – 36 с.
6. Гриник П.І. Стародавні дерева України: реєстр-довідник / П.І. Гриник, М.П. Стеценко, С.Л. Шнайдер та ін. – К. : Вид-во "Логос", 2010. – 143 с.

Надійшла до редакції 03.06.2016 р.

Алексейченко Н.А., Подольхова М.А. Вековые деревья дендропарков Украинского Полесья

Приведены результаты исследования вековых деревьев на территории дендропарков Украинского Полесья, а именно в дендропарках "Пылява", "Элита", "Юннатский" и "Сырецкий". Проанализированы их таксономический и количественный состав, установлен приблизительный возраст. Обнаружено 281 вековых экземпляров древесных растений, которые представлены 21 видом и четырьмя культиварами. По количественному составу больше вековых деревьев растет в дендропарке "Пылява" (209 экземпляров), а по видовому – в дендропарке "Сырецкий" (15 видов и культиваров). Проведено оценивание современного состояния возрастных насаждений по санитарной и эстетической оценке, предложены основные мероприятия по их сохранению.

Ключевые слова: вековые деревья, дендропарки, Украинское Полесье, интродукция, заповедание, памятник природы.

Alekseychenko N. A., Podolhova M. A. Age-old Trees of Ukrainian Polissya's Dendrological Parks

The results of the study of age-old trees in the territory of Ukrainian Polissya's dendrological parks such as "Pilyawa", "Elite", "Yunnatsky" and "Syretsky" were shown. Their taxonomic and quantitative composition was analysed, approximate age was set. We have revealed 281 age-old trees, which are represented by 21 species and four cultivars of woody plants. The most quantity of age-old trees was found in the dendrological park "Pylawa" (209 copies), and the most quantity of species is represented in the "Syretsky" (15 species and cultivars). Sanitary and hygienic assessment of the current state of age-old plantations was fulfilled, major actions to preserve them were proposed.

Keywords: age-old trees, dendrological parks, Ukrainian Polissya, introduction, conservation, natural monumen.